

KUTADGU BİLİG’DE “ADÂLET” DEĞERİ*

Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM**

Özet

11. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig’deki temsilî şahsiyetlerin başında gelen hükümdar Kün Toğdı (Güneş Doğdu), “adâlet”i temsil etmektedir. Adâletin burada güneşe benzetilmesi, kuşatıcı ve nüfuz edici özelliğini vurgulamak içindir. Eserde “adâlet” değeri tarihî boyutuyla; şartları, göstergeleri ve sonuçları itibariyle dikkat çekici örneklerle yer almaktadır. Müellif, yönetimin sürekliliğini öncelikle “adâlet” şartına bağlar. “Sevgi”, “nefret”, “heves” ve “öfke” gibi duyguların adâleti gölgeleyebilecek niteliğine dikkat çeker. Adâletin hedefi olarak iyiliğin hâkimiyetini, kötülüğün izalesini gösterir. Bunun için de iyilerin itibar kazanması, kötülerinse cezalandırılması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Kün Toğdı, Adâlet.

VALUE OF JUSTICE IN KUTADGU BILIG

Abstract

Being one of the representative personalities in Kutadgu Bilig which was written by Yusuf Has Hacib in the 11th century, ruler Kün Toğdı (Sun Rose) represents ‘justice’. The justice identified with the sun here is to emphasize its surrounding and permeative characteristic. In the work, value of justice, along with its historical dimension, was told in striking examples with its conditions, indicators, and results. The author conditions the persistence of the administration with the ‘justice’. He remarks that qualifications of the feelings like ‘Love’, ‘Hate’, ‘Whim’, and ‘Anger’ can shadow the justice. He shows the objective of the justice as the domination of the goodness, removing of the evil. In order for that the good need to earn reputation, the evil need to be punished.

Keywords: Kutadgu Bilig, Kün Toğdı, Justice.

ADÂLET KAVRAMI

Adâlet hakkında sözlüklerde şu tanımlamalar yapılmıştır: 1. Şeylerin yerli yerine konması. Herşeyin olması gerektiği yerde bulunması. 2. Haklı ile haksızın ayırt edilmesi; haklıya hakkının verilmesi; kişilerin hak ettikleri şeye sahip olabilmeleri. 3. Kendine ait olan alanda, kendi mülkünde tasarrufta bulunmak; başkasının hakkına tecavüz etmemek (Demir ve Acar 1992: 16).

* Bu çalışma, 27.10.2011 tarihinde Eskişehir’de Osmangazi Üniversitesinin düzenlediği Değerler Eğitimi Sempozyumu’da sunulan tebliğden alınmıştır.

** GŞÜ Edebiyat Fakültesi, m.muhsin@yahoo.com.tr

Adâlet, pek çok erdemi kuşatıcı ve kapsayıcı bir kavramdır. Aristo'ya göre adâlet kavramı bütün diğer faziletleri içine alan ve kanunlara itaatle ortaya çıkan en tamamlanmış ve en mükemmel bir fazilettir. O, iki türlü adâletten bahseder: 1. Paylaşıcı adâlet, 2. Düzeltici adâlet. Paylaşıcı adâletin ölçütü geometrik bir metodla hakkın ve onurun bireysel çabaya göre dağıtılmasıdır. Düzeltici adâlet ise aritmetik eşitlik yöntemiyle gerçekleşir (Topakkaya 2009: 628).

Adâleti “hak ve hukukun gerçekleştirilmesi” (Çeçen 1975: 96) diye tanımlayan ve “hukukun en başta gelen prensibi ve temel normu” (Çeçen 1975: 29) olarak gören Anıl ÇEÇEN, adâlet ve hukuk arasındaki vazgeçilmez ilişkiyi vurgular: “Adâlet kavramı, genellikle iki şekilde kullanılır. Birinci olarak, hukuk uygulamasında toplum için en yararlı sonucun gerçekleştirilmesi anlamında kullanılır. Diğerinde ise, adâlet hukukun ulaşmağa çalıştığı ideal yeri belirtir. Kavram ikinci şekilde daha geniş ve kapsamlı olarak geçerlidir. Özellikle hukukun ahlak, din ve felsefe ilkelerinden uzaklaştığı durumlarda adâlet ilkesinin geçerliği ve uygulanması daha fazla önem kazanmaktadır” (Çeçen 1975: 96). Hak ve adâlet arasındaki ilişki hayâtî önem taşır. “Hak, adâletin önkoşulu, olmazsa olmazıdır. Hatta denilebilir ki, adâlet, tek başına gerçekleşebilecek pozitif bir proje değil, hakların gerçekleşmesinin sonucunda kendiliğinden ortaya çıkan bir değerdir. Çünkü her adâlet arayışı ve adâlet talebi, bir hak ihlalinin sonucudur” (Gündoğan 2005: 82). Tabîî hukuk teorisine göre “adâlet” ve “hukuk” ilişkisini ele alan Kemal GÖZLER, adâlet tanımının yüzyıllara göre değiştiğini belirtir: “Tabîî hukuk teorisi, adâlet kavramını hukukun temeli olarak görür. Tabîî hukuk anlayışına göre, bir kuralın hukuk kuralı olabilmesi için adil olması gerekir. Ne var ki, tabîî hukukun adâlet tanımı çağdan çağa değişmiştir. İlk Çağda tabiata, Orta Çağda tanrısal emirlere, Yeni Çağda ise akla uygun olan şey adildir” (Gözler 2008: 77). Hayati HÖKELEKLİ adâleti “Adâlet, bir şeyi yerli yerine koymak, her hakkı hak sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarında tarafsız ve ilkeli olmak, eşitliği gözetmektir. Menfaat, yakınlık, düşmanlık, önyargı vb. nedenlerin etkisinden uzak, doğru ve dürüstçe iş yapmaktır.” şeklinde tarif eder (Hökelekli 2011: 49). Adâletin uygulanışı, yakından uzağa doğru bir seyir izler. İlk aşama ferdin kendi bedenî ve ruhî hayatıyla ilgilidir. Bir kimse beden organlarını, ruhsal yeteneklerini amacına ve işlevine uygun tarzda ve yeterlilikte, sağlam ve dengeli kullandığı zaman adâletli olmuş olur. Daha sonra diğer insanların hak ve hukukuna saygı göstermesi, haksız ve ölçüsüz davranmaması gerekir (Hökelekli 2011: 49).

KUTADGU BİLİG'DE ADÂLET DEĞERİ

Kutadgu Bilig, Yûsuf Has Hâcib'in 1069'da Karahanlı Türkçesi ile kaleme aldığı, İslâmî Türk edebiyatının ilk eseridir. Bu eser, bir el kitabı hüviyetinde olup ferdî hayattan aile hayatına, toplumsal hayattan devlet yönetimine kadar pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Tür olarak Türk edebiyatında ilk siyasetnâme kabul edilmektedir.

Kutadgu Bilig'deki dört temsilî şahıstan biri hükümdar Kün Toğdı'dır. Kün Toğdı "adâlet"i, Ay Toldı "saâdet"i, Öğdülmiş "akl"ı, Odgurmuş "âkıbet"i temsil etmektedir (Arat 1985: 36).

"Hükümdar Kün Toğdı, Ay Toldı'ya Adâlet Vasfını Söyler" başlıklı bölümde adâlet hakkında alegorik benzetmeler yapılır. Kün Toğdı, bir gün Ay Toldı'yı huzuruna çağırır. Kendisi üç ayağı birbirine bağlı gümüş bir taht üzerinde oturmuştur. Öfkeli bir haldedir. Elinde büyük bir bıçak, sağında şeker, solunda acı bir ot bulunmaktadır. Ay Toldı, hükümdara öfkesinin sebebini, üç ayaklı gümüş tahtı, bıçağı, şekerini ve acı otun hikmetini sorar. Hükümdarın verdiği cevaplar anlamlıdır: "Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. Şeker, zulme uğrayarak kapıma gelen ve adâleti bende bulan insan içindir. Zehir gibi acı olan bu Hind otunu zorbalara ve doğruluktan kaçan kimseler içer. Benim sertliğim, kaşlarımın çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zâlimler içindir" (Arat 1985: 66-70).

Ay Toldı, hükümdara adının yüklendiği anlamı sorar. Hükümdarın cevabı adâlet ile güneş arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır: 1. "Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir."; 2. "Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka iletir, kendinden bir şey eksilmez."; 3. "Güneş doğunca yere sıcaklık gelir; binlerce renkli çiçekler açılır."; 4. "Güneşin burcu sâbittir. Güneşin burcu 'arslan'dır ve yerinden kımıldamaz" (Arat 1985: 70-71).

Yazar, okuyucuya âdil yönetici olarak Nûşirevân'ı örnek gösterir: "İsa gibi ben göğe çıktım veya Nûşirevan gibi memleketi adâletle idâre ettim" (Arat 1985: 470). Nûşirevân, İran'daki Sasani Devleti'nin 20. hükümdârı olup âdil, hoşgörülü, ilim ve hikmet sahibi kişileri teşvik eden kişiliğiyle ün kazanmıştır. Asıl ismi Hüsrev'dir. 579 yılında vefat etmiş, Hz. Peygamber, "Ben, adil sultan zamanında dünyaya geldim." sözüyle onun adâletini övmüştür. Nûşirevan, kırk sekiz yıl süren hükümdarlığı zamanında askerî reformlar yapmış ve yeni bir vergi toplama sistemi geliştirmiştir.

Kün Toğdı'nın "Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir." (Arat 1985: 72) sözü sembolize ettiği "adâlet" kavramına uygundur.

Adâlet, aynı zamanda kişinin özü ile sözünün bir olmasıdır: “Kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa, işte doğru insan odur” (Arat 1985: 73).

Zıtların birleşmesi, adâlete aykırıdır ve muhaldir: “Kötü iyi ile hiçbir zaman anlaşamaz; doğru eğri ile hiçbir zaman başa çıkamaz. Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz” (Arat 1985: 168). Adâletin zıttı zulümdür. Yusuf Has Hâcib, zulme yol açan faktörleri üç grupta ele alır: 1.Beylerin ihmalkârlığı, 2.Halkın başında bulunan insanların zayıf olması, 3.Tamahkârlık (Arat 1985: 228).

Yönetimde iki ana değer vardır: 1. Adâlet; 2. İstişare. “İstişare eden yanılmaz.” sözü, adâlet ile istişare arasında önemli bir bağlantı olduğunu göstermektedir. “Dinle, Tanrıdan insanlara haber getiren nebî ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çâre bulunur. İnsan her işini yakını ile danışmalıdır; her türlü iş danışma yolu ile halledilir. İnsan işinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur; danışmayan kimse sonunda peşiman olur” (Arat 1985: 404).

KANUN VE ADÂLET

Adâletin tesisi, âsâyîşin ve kamu düzeninin sağlanması için kanun hâkimiyeti şarttır. Bu yolla toplumda maddî ve manevî refah düzeyi artar. Kutadgu Bilig müellifi bunu dikkat çekici benzetmelerle ifade eder: “Adâlete istinat eden kanun, bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz.” (Arat 1985: 253); “Beylik kanun ile ayakta durur.” (Arat 1985: 380); “Kanun su gibidir; zulüm ise ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akıttın ve ateş söndü.” (Arat 1985: 228); “Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” (Arat 1985: 42); “Bak dünyaya, tam bir saâdet kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı.” (Arat 1985: 43).

Nûşirevân-ı Âdil, kanunları doğrulukla uygulamış ve akıl gözüyle dünyayı aydınlatmıştır (Arat 1985: 32).

Kanunun uygulanmasında takip edici olmak başarı için fevkalâde önemlidir: “Hükümdar bütün memlekete göz-kulak kesildi; ona bütün kilitli kapılar açıldı” (Arat 1985: 41).

Kanun karşısında muafiyeti olan, yani mükellefiyeti bulunmayan bir grup vardır ki onlar da akıl nimetinden mahrum olanlardır. Akıl, sorumluluk için önemli bir mihenklerdir: “Eğer deli, bir adamı vurup öldürürse, o deliye ölüm cezası yoktur; kısas yapılmaz. Niçin dersen, o akılsızdır; akılsız adamlar ne mükâfat görür, ne de ceza” (Arat 1985: 32).

ADÂLETE ENGEL OLABİLECEK HUSUSLAR

Pascal, “Sevgi ve kin adâletin yolunu şaşırmasına neden olur.” (Güriz, 18) der. Yusuf Has Hâcib, bu subjektif duruma dikkatleri çeker: İnsan kimi severse, onun kusuru fazilet olur; kimi sevmezse onun fazileti kusur / (bütün ters işleri doğru ve eksikleri tam) görünür (Arat 1985: 49).

İYİLERE MÜKÂFAT, KÖTÜLERE CEZA

Adâlet, iyilere mükâfâtı ve kötülere cezayı gerektirir. “Adâlet kavramı bir de ‘cezalandırıcı adâlet’ anlamında kullanılmaktadır. Ki, cezalandırıcı adâlet, daha çok toplum karşıtı eylemlerin düzeltilmesine yönelik adâlete işaret etmektedir” (Can 2007:1). “Tazminat hukukunda zarar verenin neden olduğu zararı ödemesi, sözleşmeyi ihlâl edenin verdiği zararı tazmin etmesi, ceza hukukunda suç işleyen hak ettiği cezayı çekmesi düzeltici veya denkleştirici adâletin gereğidir” (Güriz 1990:14).

İyilere mükâfât ve kötülere ceza, birbirlerini etkilemeleri itibariyle ters orantılı iki tutumdur: “Kötülere haşmet ve siyâset, iyilere ise dâima hürmet lâzımdır.” (Arat 1985: 172); “Kötüye değer vermezsen o gittikçe tavır ve hareketini düzeltir; iyiye itibar gösterirsen onun hâl ve tavrı daha da iyi olur.” (Arat 1985: 396); “Kendisinden korkmaları için onun kötülere karşı heybetli görünmesi, sevmeleri için de yumuşak huylu kimselere iyi davranması lâzımdır.” (Arat 1985: 172); “Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; iyi hâkim vaziyette olursa, kötü ortadan kalkar.” (Arat 1985: 75); “Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt; kötülere yüz verme, onları kapına dahi yanaştırma.” (Arat 1985: 113); “Kötüyü ceza vererek doğru yola getir; kötüye kötü muamele lâyıktır, sen de öyle yap. İyinin serbest dolaşabilmesi için kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır.” (Arat 1985: 397); “Beylerin beyi ne iyi bir kanun vaz’ etmiş; kötü için en iyi çâre sopa ve zindandır” (Arat 1985: 75).

MÜLKÜN ESASI, YÖNETİMİN SÜRERLİLİĞİ

Aristoteles’e göre “hukuk ve adâlet, toplumun ve devletin temeli”dir (Güriz 1990:13). Toplumsal problemleri 17. yüzyılda Osmanlı sultanına bir risâleyle sunan Koçi Bey’in adâlet ve zulüm hakkındaki tespitleri, İslâmiyetin adâlet telakkisini özetler niteliktedir. Koçi Bey’e göre mazlumların âhı hânumanlar yıkar. Onların gözyaşı, dünyâyı fânilik denizinde boğar. Küfür, devam eder, lâkin zulüm devam etmez. Çünkü mazlumun âhı ve hakkı gayretullâha dokunur. Hükümdar, eğer ömrünün uzun olmasını ve sonsuz bir cennet hayatını istiyorsa âdil olmalıdır: “Âh-ı serd-i mazlûmân hân mânlar harâb eder. Eşk-i çeşm-i dermendân dünyâyı gark-âb-ı fenâ eder. ‘Küfr ile dünyâ durur, zulümle

durmaz.’ Adâlet tûl-ı ömre sebebedir ve intizâm-ı ahvâl-i fukarâ pâdişâhlara mûcib-i cennetdir” (Kurt 1994: 61-62).

“Adâlet, mülkün temelidir.” söylemine paralel bir ifade Kutadgu Bilig’de yer alır: “Adâlete istinat eden kanun, bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz” (Arat 1985: 253).

Yönetimin devamlılığı da adâlete dayandırılmıştır: “Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan adâletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır.” (Arat 1985: 112); “Zâlim adam uzun müddet beylige sahip olamaz; zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz. Zâlim yanar ateştir, yaklaştığı yakar; kanun sudur; akarsa nimet yetişir.” (Arat 1985: 153); “Memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan onu kalem ile tutmuştur” (Arat 1985: 180). Son beyitte geçen “kalem” kelimesi, adâlet kavramını da içine almaktadır.

SOSYAL ADÂLET

“İnsanlar, her bireyin çabaları, becerileri, yetenekleri ve katkıları ölçüsünde hak ettiğini alması gerektiği inancındadırlar. Buna toplumsal adâlet veya hakkaniyet duygusu denir” (Hökelekli 2011: 51). “Adâlet, güçlü ile zayıf, iyi ile kötü, mazlum ile zalim arasındaki dengeyi sağlamak bakımından çok önemlidir” (Hökelekli 2011: 56). “Toplumsal düzen, huzur ve barış, ancak adâletle ayakta durur. ‘Adâlet mülkün temelidir.’ Toplumda yaygın bir adâlet anlayışı olmadığı zaman, güç odaklı ilişkiler devreye girer; güçlünün güçsüzü ezdiği bir düzen ortaya çıkar” (Hökelekli 2011: 57).

Yazara göre toplumda himâyeye en muhtaç olan kesimler, “fakir”, “dul” ve “yetim”lerdir: “Fakir, dul ve yetimleri kolla; bunları korumak kanunu gerçekten tatbik etmek demektir” (Arat 1985: 381). Yusuf Has Hâcib, “avâm”ı, üç grupta ele alır: 1.Zenginler, 2.Orta halliler, 3.Fakirler. Bunlara kendi iktidar ve imkânları nispetinde muamele edilmesi gerektiğini söyler: “Bunlardan sonra avâm kısmı gelir; bunlara kanunu tatbik et ve iyi bak. Bunlar da üç zümredir, bunları birbirlerinden ayrı tut. Onları zorlama; zorlarsan, bu memleket için felâket olur. Bunlardan biri zenginlerdir, ey kudretli insan, halk arasında kuvvetli olanlar bunlardır. Bunlardan sonra orta hâlli insanlar gelir; orta hâlliler zenginlerin yaptıklarını yapamazlar. Bunlardan sonra fakirler gelir; her şeyden önce bunlar korunmalıdır. Zenginlerin yükü orta hâllilere yüklenmemelidir; yoksa bu orta hâlliler bozulur ve büsbütün sarsılır. Orta hâlli kimselerin yükünü fakirlere yüklememeli; yoksa fakir açlıktan kırılır ve mahvolur. Fakiri korursan o orta hâlli olur; orta hâlli biraz kendisini toplarsa zengin olur. Fakirler orta hâlli olursa, orta hâlliler zenginleşir; orta hâlliler zenginleşirse memleket zengin

olur. Memleket düzene girer ve halk huzûra kavuşur; o zaman sen de çok hayır duâ alırsın” (Arat 1985: 398-399).

Yazar, hükümdar için üç hedef belirler: 1.Ekonomik kalkınma, 2.Adâlet, 3. Emniyet. “Tebeanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme. Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan. İkincisi halkı âdil kanunlar ile idâre et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru. Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır (Arat 1985: 399).

SONUÇ

Kutadgu Bilig’deki 4 temsilî şahıstan biri olan Kün Toğdı (Güneş Doğdu), adâleti temsil etmektedir. Devlet kültürümüzde “mülkün temeli” olarak görülen adâlet, yönetimde devamlılığın ön şartıdır ve aynı zamanda ferdî ve toplumsal hayatta da önemli ahlâkî esaslardan biridir.

KAYNAKÇA

ARAT Reşid Rahmeti, (1985), **Yusuf Has Hâcib. Kutadgu Bilig II. Çeviri**, Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CAN Nevzat, (2007), “Çağdaş Siyaset Felsefesinde Adâlet Kavramının Yeri ve Önemi”, **Felsefe Dünyası**, S. 45, s. 1-13

ÇEÇEN Anıl, (1975), “Hukuk’ta Norm ve Adâlet, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 32, S. 1-4, s. 71-115.

DEMİR Ömer, ACAR Mustafa, (1992), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

GÖZLER Kemal, (2008), “Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adâlet Kavramı”, **Muhafazakar Düşünce**, S. 15, Kış, s. 77-90.

GÜNDOĞAN Ali Osman, (2005), “Hak ve Adâlet”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi, Muğla Üniversitesi, “Felsefe Günleri” (9-12 Ekim 2003) Adâlet Sempozyumu Bildirileri**, (Haz. Hayrettin ÖKÇESİZ), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları., s. 82-87.

GÜRİZ Adnan, (1990), “Adâlet Kavramı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 7, s. 13-20.

HÖKELEKLİ Hayati, (2011), **Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**, İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

KURT Yılmaz, (1994), **Koçi Bey Risâlesi**, Ankara: Ecdâd Yayınları.

TOPAKKAYA Arslan, (2009), “Aristoteles’te Adâlet Kavramı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, V. 2/6, Winter, p. 628-633.